

Φιλόσοφοι, μύστες και αλχημιστές στην αρχαιότητα

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, η οργάνωση και η λειτουργία της παραγωγής ήταν αντικείμενο απασχολήσεως των δούλων και του πένητος όχλου. Σταδιακά διαμορφώθηκε, στην άρχουσα τάξη, η αντίληψη πως κάθε τι που είχε σχέση με την χειρωνακτική εργασία ήταν κάτι το χονδροειδές, το οποίο κατέστρεφε το σώμα και το πνεύμα, και γι' αυτό ταιριάζει στους κατώτερους ανθρώπους. Η εργασία, λοιπόν, ήταν για τους δούλους και όχι για τους ελεύθερους. Αυτοί οι τελευταίοι έπρεπε να επωφεληθούν από τον άφθονο ελεύθερο χρόνο τους να ερευνήσουν την εσωτερική υπόσταση του ανθρώπου, όπως τις ψυχικές και ηθικές του ιδιότητες.

1. Το έτος του Μέτωνος, σύμφωνα με μεσαιωνική απεικόνιση. Lamber de Saint-Omer, *Liber Floridus*, περ. 1120.

Η αντιηρωική εποχή

Ο ηθικός νόμος, για μια μεγάλη ομάδα φιλοσόφων της εποχής εκείνης (τέλη του Δ' αι. π.Χ.), ήταν, για τους λόγους που αναφέραμε, η μοναδική έρευνα και το αντικείμενο της φιλοσοφίας, ξεχωρίζοντάς το από τη φύση, όπως μαρτυρεί ο Αριστοτέλης που αναφέρει για τον Σωκράτη «Περί τα ηθικά πραγματευομένου περί δε της όλης φύσεως ουδέν» (*Μεταφ.* 987,1), ενώ αλλού (*Περί ζώων μορίων*, 1) αναφέρει πως, την εποχή του Σωκράτη, σταμάτησε κάθε έρευνα για τα φυσικά προβλήματα («το δε ζητείν τα περί φύσεως έληξε») και οι διανοούμενοι προτιμούσαν να ηθικολογούν και να πολιτικολογούν («προς δε την χρήσιμον αρετήν και την πολιτικήν απέκλινον οι φιλοσοφούντες»). Αυτό μας επιβεβαιώνουν και ο Ξενοφών (*Απομνημονεύματα* Δ, VII, 5) και ο Πλούταρχος (*Περί αρεσκόντων τοις φιλοσόφοις*), αλλά και ο ίδιος ο Πλάτων (*Φαίδρος* 230b).

Ευτυχώς υπήρχαν και μαθηματικοί, αστρονόμοι, και γεωμέτρες, που συνέχιζαν να ασχολούνται με τις πρακτικές εφαρμογές. Τέτοιος ήταν ο Ξακουστός Μέτων (εικ. 1), ο οποίος ζούσε στην Αθήνα την εποχή του Αριστοφάνη, αλλά όπως βλέπουμε οι σύγχρονοί του δεν τον θεωρούσαν σοβαρό πρόσωπο, επειδή ασκούσε πρακτικά την επιστήμη του (Αριστοφ., *Όρνιθες* 991 κ.ε.).

Έτσι, ο φυσικός εξωτερικός κόσμος δεν είναι πλέον παρά ένα τίποτε, μόνο η Ιδέα του Πλάτωνος, το Είδος του Αριστοτέλους, ο Λόγος των Στωικών είναι το παν. Ο όρος «πνεύμα» δεν ήταν ακόμη καθιερωμένος και ο Κλεάνθης φαίνεται να είναι ο πρώτος που τον χρησιμοποίησε. Έργο, λοιπόν, της φιλοσοφίας εκείνη την εποχή ήταν να σώσει τον άνθρωπο από την ύλη, από το γήινο και το χυ-

δαίο που ο καθένας έχει μέσα του, και να τον ανεβάσει σε έναν άλλον κόσμο, τον πνευματικό. Δηλαδή, όπως έλεγαν τότε, να τον απολυτρώσει! Την πρώτη προσπάθεια απολυτρώσεως του υλικού ανθρώπου σε ένα ανώτερο πνευματικό, την ανέλαβαν οι επαγγελματίες δάσκαλοι της ρητορικής, οι οποίοι έμειναν γνωστοί ως σοφιστές. Αυτοί όχι μόνον κλόμισαν όλες τις παλιές αξίες, μα και πρώτοι προσπάθησαν να κοινωνιολογήσουν.

Ας δούμε όμως τι δίδασκε ο Σωκράτης (470-399), ο οποίος είναι αυτός που έδωσε την οριστική κατεύθυνση της φιλοσοφίας στην ηθική και τον ιδεαλισμό. Ξεκινώντας από μια ορθολογιστική αντίληψη, υποστήριξε πως το κέντρο της φιλοσοφίας και της γνωσιολογίας δεν πρέπει να είναι ο εξωτερικός κόσμος, αλλά η περιοχή της ηθικής. Διότι την απόλυτη πραγματική γνώση την κατέχουν μόνον οι θεοί και ο άνθρωπος νους δεν μπορεί, ως εκ τούτου, να συλλάβει την αντικειμενική πραγματικότητα. Ο άνθρωπος δηλαδή, κατά τον Σωκράτη, στον τομέα αυτόν ένα μόνο γνωρίζει – ότι δεν γνωρίζει τίποτε.

Όπως ο Σωκράτης, έτσι και ο Πλάτων προσπάθησε να «ηθικοποιήσει» την κοινωνία και να επιβάλει τις πολιτικές ιδέες του για την καλύτερη οργάνωση του κράτους. Θεωρούσε ότι ο πραγματικός κόσμος είναι ωχρή αντανάκλαση του υπερφυσικού κόσμου των ιδεών, τις οποίες ο άνθρωπος νους συλλαμβάνει με την θεωρηση. Η ιδέα, κατά τον φιλόσοφο, είναι πνεύμα που υπάρχει έξω από τον υλικό κόσμο, ως απόσταγμα ηθικής, αιώνια, άφθαρτη, εκτός τόπου και χρόνου, αλλά κυριαρχούσα στην υλική φύση.

Η λέξη «ιδέα», ως σημασία, μορφή, τύπος, ήταν καθιερωμένη και στην προπλάτωνική φιλοσοφική ορολογία. Ο Πλάτων όμως της έδωσε μεταφυσική σημασία. Η ιδέα δηλαδή δεν σημαίνει πλέον το είδος, την κοινή όψη και την διαμόρφωση των αντικειμένων που αποτελούν μια έννοια, αλλά είναι αυτός τούτος ο άυλος κόσμος των αρχετύπων όλων των πραγμάτων, ευρισκομένων «εν υπερουσίω τόπω» (υπέρτατη η ιδέα του αγαθού).

Μύστες και αλχημιστές

Υπάρχει ένας δεσμός ανάμεσα στο μη ορθολογικό (για την σύγχρονη επιστήμη) περιεχόμενο της αλχημίας και στην μαγική αντίληψη των αρχαίων μεταλλουργών και την λατρεία που αφιέρωναν στην Μητέρα Γη στους κόλπους της οποίας τα μεταλλεύματα ωριμάζουν με κυοφορία ανάλογη με αυτή των ζωικών εμβρύων (εικ. 2). Στην ελληνική αρχαιότητα, με την λατρεία της Γης, η οποία ετελείτο κυρίως μέσω της θεάς Δήμητρας, συνδέονταν οι προϊστορικές, αγιότατες, διδασκαλίες των μυστηρίων.

Η γνώση των ελληνικών μυστηρίων διαγράφει την πορεία την οποία θα ακολουθήσει ο αλχημιστής, σε διαδοχικά στάδια αλχημιστικής πρακτικής, όπου υπεισέρχονται και στοιχεία τα οποία συναρτώνται με τις «ψυχικές ενσωματώσεις» του ερευνητή. Αυτό βοηθά τον αλχημιστή, ως μυσμένο σε μυστήρια, να προσεγγίσει με ασφάλεια όλο και περισσότερο αυτό το οποίο αποτελεί το επίκεντρο, την καρδιά, όλης της αλχημίας, την δημιουργία, δηλαδή, της φιλοσοφικής λίθου, με την οποία ο ακάθαρτος μόλυβδος μετατρέπεται σε καθαρό χρυσό.

Θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι, πολύ πριν εμφανισθούν οι φιλόσοφοι, στην προϊστορική Ελλάδα υπήρχαν άνδρες μνημένοι στα Μυστήρια –οι μύστες– οι οποίοι συνέχισαν να υπάρχουν ακόμα και μετά το κλείσιμο των φιλοσοφικών σχολών από τους χριστιανούς

Βυζαντινούς αυτοκράτορες. Στα Μυστήρια συμμετείχαν μνημένοι, οι οποίοι ήσαν δεσμευμένοι, επί ποινή θανάτου, να μην αποκαλύπτουν ποτέ τίποτε σχετικό με αυτά. Όσα γνωρίζουμε για τα Μυστήρια είναι αυτά που διαδόθηκαν, ανά τους αιώνες, στους αμύητους, με τις μυθιστορηματικές διηγήσεις της μυθολογίας, η οποία αποτελεί την εξωτερική και λαϊκή όψη των μυθικών τελετών. Τα Μυστήρια είναι τόσο παλαιά όσο και οι αρχές της ιστορίας της Ελλάδος. Ο Όμηρος τα υπαίσισεται στο έργο του (Ιλ. Β 696 και ΣΤ 130· Οδ. ε 125), αλλά και ο Ησίοδος φαίνεται πως τα γνωρίζει καλά (Θεογονία 969-974). Οι ρίζες τους είναι ακαθόριστες και πιθανό

2. Μεταλλωρύχος που ερευνά για μέταλλα τα οποία έχουν αναπτυχθεί στην μήτρα της Γης. S. Trismosin, *Splendor Solis*, 16ος αι.

3. Ο κύκλος των μετενσαρκώσεων, σύμφωνα με ινδική απεικόνιση.

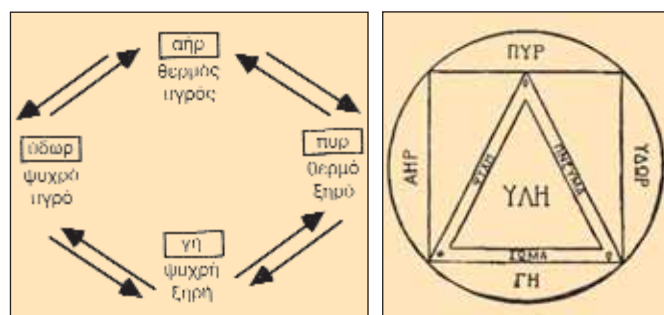
νότατα πολλαπλές, ορισμένοι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς ισχυρίζονται ότι προήλθαν από την Σαμοθράκη, ενώ άλλοι Ευρωπαίοι, όπως ο Π. Φουκάρ, πιθανολογούν την από Αίγυπτο, μέσω της Κρήτης, εγκαθίδρυσή τους στην Ελλάδα, βασιζόμενοι στον Ηρόδοτο, ο οποίος, γράφοντας για την Αίγυπτο και τα Μυστήριά της, αναφέρει ότι: «ο Όσιρις, που τον παρομοιάζουν με τον Διόνυσο» και «η Ίσις που στην ελληνική γλώσσα είναι η Δήμητρα» (II, 42, 51, 59). Αποσπάσματα από Ύμνους του Η' και Ζ' αιώνα π.Χ. δείχνουν ότι τα σημαντικότερα μυστήρια αποδίδονται στην Δήμητρα ως θεά της Γης. Δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε την σπουδαιότητα των Μυστηρίων για την ζωή και την σκέψη των Ελλήνων. Η μεγάλη σημασία τους οφείλεται στο ότι είναι το μόνο μέσο που επιτρέπει τον θρίαμβο πάνω στην φοβερή δύναμη του θανάτου. «Ω, τρισευτυχισμένοι απ' τους θνητούς, εκείνοι, που θα πορευτούν στον Άδη, αφού πρώτα έχουν μνηθεί στα Μυστήρια. Μόνον αυτοί θα μπορέσουν να ζήσουν εκεί, οι άλλοι θα βρουν μπροστά τους όλα τα δεινά», γράφει ο Σοφοκλής τον Ε' αιώνα π.Χ. (Fragmenta 348, Didot), ενώ, έναν αιώνα αργότερα, το βεβαιώνει και ο Πλάτων: «Αυτός που θα κατέβει στον Άδη χωρίς να έχει πάρει μέρος στη μύηση και στα Μυστήρια, θα κυλιστεί στον βόρβορο, ενώ αυτός που εξαγνίστηκε και μυήθηκε, θα ζήσει με τους θεούς» (Φαίδων 13 και 29, Γοργίας 47, Πολιτεία II, 6).

Οκτώ αιώνες αργότερα, στην Αλεξάνδρεια, ο τελευταίος μεγάλος περιπατητικός φιλόσοφος, ο Ολυμπιόδωρος, αναφέρει στο σχόλιο στον Φαίδωνα: «Στις ιερές τελετές τελούνταν αρχικά οι καθαρμοί, ακολουθούσαν πιο μυστικοί εξαγνι-

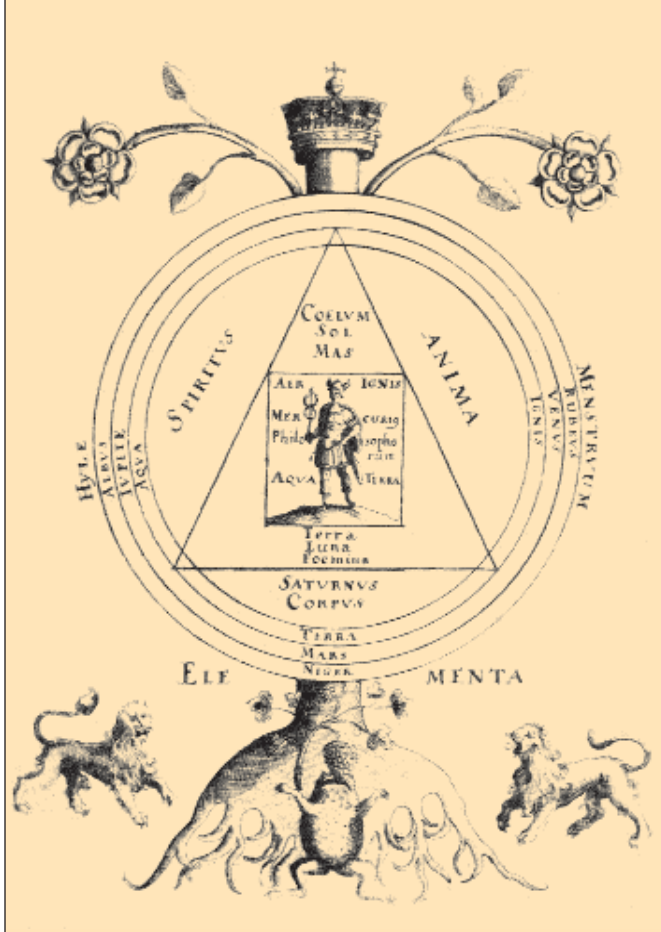
σμοί και μετά γίνονταν οι συναθροίσεις για τις καθαυτό τελετές. Οι ηθικές και πολιτικές αρετές αντιστοιχούσαν στους δημόσιους καθαρμούς, οι εξαγνιστικές αρετές που μας απελευθερώνουν από τον εξωτερικό κόσμο, στους μυστικούς εξαγνισμούς, οι αρετές πνευματικής ενάτηνισης στις συναθροίσεις, οι ίδιες αρετές, με σκοπό την ενότητα, στις μύησεις. Τέλος, η άμεση και σαφής γνώση των ιδεών, στην άμεση και σαφή μυστικιστική γνώση. Ο σκοπός των Μυστηρίων είναι να οδηγήσουν τις ψυχές στο αρχέγονο στοιχείο τους...». Το τελευταίο και σημαντικότερο αυτό γεγονός βεβαίωσε ήδη ο Πλάτων στον Φαίδρο, όπου η κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι μύστες συγκρίνεται με εκείνη των ψυχών, πριν γεννηθούν, μέσα στο σώμα.

Ένας από τους βασικούς σκοπούς των Μυστηρίων ήταν να καταστεί γνωστό πως η Σκέψη ή Νους, κατερχόμενη από τον νοητό Κόσμο, περιβάλλεται διαδοχικά μια ψυχή και μετά ένα σώμα, και πως, μετά θάνατον, ακολουθεί την αντίστροφη πορεία (εικ. 3). Ο κύκλος αυτός αποβλέπει στην σταδιακή διαύγηση των βαθύτερων περιοχών, στις διαδοχικές ζωές, για να μπορέσει τελικά η Σκέψη να οδηγήσει «μαζί της την ψυχή και το σώμα στα ύψη της τελειότητας» (Πλουτάρχου, *Περί Ψυχής* VI, 2, και *Περί Ίσιδος και Οσίριδος* 47). Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι, παράλληλα, ένας άλλος βασικός στόχος των ταξιδιών που κάνουν οι νόες είναι και η τελειοποίηση του εκάστοτε φορέως σώματος, κατά συνέπεια της ίδιας του της ύλης.

Στόχος, λοιπόν, των Μυστηρίων είναι να οδηγηθούν οι νόες στο αρχέγονο στοιχείο τους, τελειοποιώντας σταδιακά ψυχή και σώμα, δηλαδή την επιδίωξη πνευματικής και υλικής τελειότητας, αυτό ακριβώς που επιζητεί από καταβολής ιστορίας της Ελλάδος και η «θεία και ιερά τέχνη», την Πρώτην Αρχήν, την Μίαν Αρχήν, την Αρχήν Μίαν των Αλχημιστών. Για τους Έλληνες φιλοσόφους, μια τέτοια διδασκαλία είχε ιδιαίτερη σημασία, γιατί, όπως και για όλους τους αρχαίους σοφούς της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής, το κεντρικό πρόβλημα των φιλοσοφικών τους αναζητήσεων ήταν να κατανοηθεί πώς, με ποιες διαδικασίες, η υλική πολυπλοκότητα του κόσμου (εικ. 4) πηγάζει από την πνευματική ενότητα του θείου (εικ. 5), το οποίο είναι αρχή και βάση της δημιουργίας του Σύ-

4-5. Τα τέσσερα στοιχεία, οι ιδιότητές τους και ο τρόπος συνδυασμού τους σύμφωνα με τους αλχημιστές.

6. Το αλχημικό δένδρο.

μπαντος Κόσμου. Οι πρώτοι φιλόσοφοι, λοιπόν, πολύ πριν από τον Πλάτωνα, αλλά και οι φυσικοί φιλόσοφοι, οι οποίοι σήμερα αναφέρονται ως αλχημιστές, είχαν, ως κύριο μέλημά τους, να βρουν τα μυστικά της θείας και παγκοσμίου γεννήσεως, είτε αυτά αφορούν τις απαρχές-«δημιουργία του κόσμου» είτε την διάρκεια, μέσα σε αυτήν την αέναο γέννηση, η οποία επιτρέπει στον κόσμο να επιβιώνει. Οι άνδρες αυτοί, ήδη από τον Ζ' αιώνα π.Χ., με την διατύπωση των παρατηρήσεων και θεωριών για την φύση, και ειδικά για την δημιουργία της, αρχικά με τον Θαλή τον Μιλήσιο, παραδίδουν ολοκληρωμένη την θεωρία των τεσσάρων στοιχείων (Πυρ, Αήρ, Ύδωρ και Γη) (εικ. 6), των οποίων οι ποσοτικοί συνδυασμοί σχημάτισαν άπαντα τα του κόσμου, αλλά πρωτίστως τον Σύμπαντα Κόσμο. Οι Έλληνες φιλόσοφοι συζητούσαν για πολλούς αιώνες, θέλοντας να ανακαλύψουν ποιο από τα τέσσερα στοιχεία είναι η απαρχή των άλλων, η πρώτη αρχή ή αρχιμία, όμως χωρίς κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, πράγμα που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι αυτή η θεωρία δεν είναι παρά απόσπασμα ενός πολύ μεγαλύτερου κοσμοθεωρητικού συστήματος, το οποίο υφίστατο σε έναν προϊστορικό ελληνικό προκατακλισμιαίο πολιτισμό, όπως αναφέρουν πολλά κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας, από τον Όμηρο μέχρι τον Διόδωρο τον Σικελιώτη.

Η θέση τους αυτή ακολουθήθηκε αδιαλείπτως για πολλούς αιώνες, όπως μας επιβεβαιώνει η μαρτυρία ενός Χριστιανού στα τέλη του 2ου αιώνα (Ευαγγελική προετοιμασία, III, Προοίμιο, I): «Η αρχαία επιστήμη της φύσης, στους

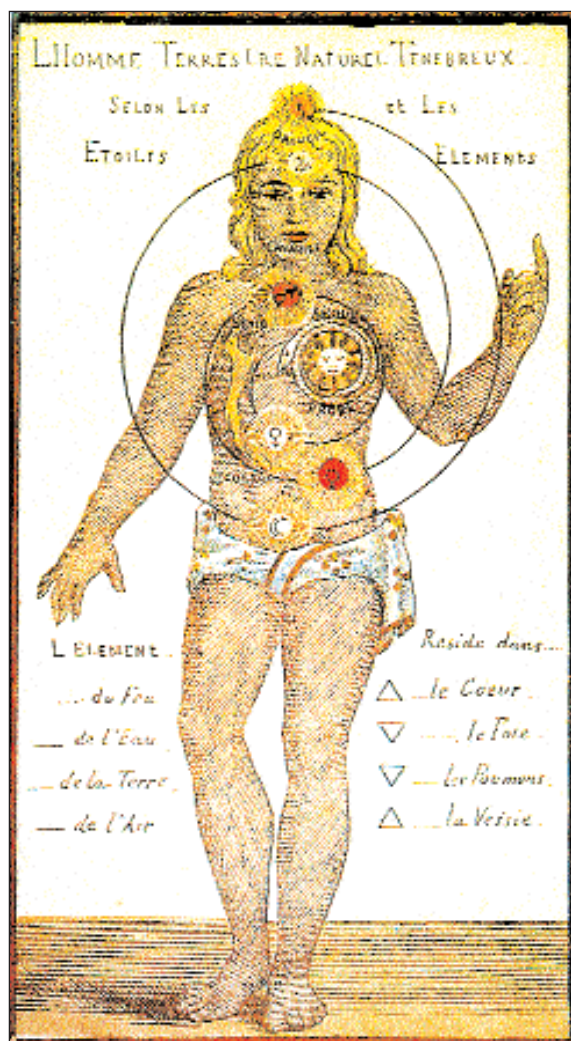
Έλληνες όπως και στους βαρβάρους, συνίσταται σε απόψεις πάνω στα φυσικά πράγματα, που καλύπτονται κάτω από το πέπλο των μύθων ... Είναι αυτό το οποίο επιβεβαιώνεται από τους ορφικούς στίχους, από τις παραδόσεις της Αιγύπτου και της Φρυγίας. Όμως αυτό που φέρνει στο φως τις ιδέες των αρχαίων είναι κυρίως οι οργιαστικές θρησκευτικές τελετές των Μυστηρίων και οι συμβολικές πράξεις των ιερών τελετών». Εξετάζοντας την εξέλιξη των ιδεών αυτών των φυσικών φιλοσόφων, όπως ο Αναξίμανδρος, ο Αναξίμενης, ο Θαλής ο Μιλήσιος, ο Ηράκλειτος, ο Αναξαγόρας, ο Αρχέλαος και άλλοι πολλοί, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι από εκεί πηγάζουν οι γνώσεις πάνω στην φύση και τα κοσμολογικά δεδομένα, τα οποία σήμερα θεωρούμε επιστημονικά. Όταν δηλαδή αναφερόμαστε στις απαρχές μιας οιασδήποτε θεωρίας εκείνων των φιλοσόφων, όπως ο Λεύκιππος, ο Δημόκριτος, ο Αλκμαίων και άλλοι, μία όψη της, τουλάχιστον, προσεγγίζει τις σύγχρονες επιστήμες «μας». Και δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, εάν με τον όρο «επιστήμη» σήμερα εννοούμε κάποια επιστημονική θεωρία, η οποία μελετάται αποκλειστικά από «ειδικούς», τότε, στην αρχαία Ελλάδα δεν υπήρχε επιστήμη, που να προσεγγίζει και να μελετά τα πάντα ολιστικά και με αναγνώριση των οντοτήτων που διέπουν τα υλικά και άλλα φαινόμενα.

7. Στον καθαρά θρησκευτικού περιεχομένου πίνακα του Πιέρο ντέλλα Φρασέσκα (1470), διακρίνεται σαφώς το «Κοσμικών Ωόν» να αιωρείται επάνω από την κεφαλή της Θεομήτορος.

Χίλια διακόσια περίπου χρόνια μετά τον Θαλή τον Μιλήσιο, στα τέλη του 5ου αιώνα, ο Συνέσιος ο Κυρηναίος, φυσικός φιλόσοφος, αστρονόμος, ο οποίος κατασκεύασε τον ομώνυμό του αστρολάβο, πολυγραφότατος αλχημιστής και αργότερα επίσκοπος Πενταπόλεως (*Epistula CXXXV, PG*), σημειώνει την παρουσία μυστηρίων στην Αθήνα, που όμως παύουν να υπάρχουν μετά το έτος 529, όταν ο χριστιανός αυτοκράτωρ Ιουστινιανός καταργεί τις χιλιόχρονες σχολές της πόλης. Υπήρχαν, λοιπόν, στην Ελλάδα, για τουλάχιστον δεκαπέντε αιώνες, τα Μυστήρια, και οι μημένοι, αν και έζησαν σε εποχές πολύ διαφορετικές, αναφέρονται σε αυτά με έναν τόσο όμοιο τρόπο, ώστε θα μπορούσαμε εδώ να δεχθούμε ότι στην πράξη κάθε αρχαιοελληνικό κέντρο μύησης έμενε αμετάβλητο σε όλη τη μακρόχρονη διάρκεια της λειτουργίας του. Μια καθαρά στατική αντίληψη που όμως δεν αποκλείει την εμφάνιση ή την εξαφάνιση, κατά καιρούς, κάποιων ιδιαίτερων μορφών, όπως αυτές που παρατηρούμε, στο πέρασμα των αιώνων, στο τυπικό μέρος της Αλχημίας. Διότι η Αλχημία επέζησε των Μυστηρίων, αυτή μόνη, για να μετατραπεί σε διαδικασία μετουσίωσης της ύλης υπό χριστιανικό ένδυμα (εικ. 7), μεταστοιχειώνοντας τον άρτο και οίνο σε σώμα και αίμα Ιησού Χριστού. Είναι πράγματι άξιο θαυμασμού το ότι η Αλχημία επέζησε των μισαλλόδοξων χρόνων του χριστιανικού Βυζαντίου – ενώ η φιλοσοφία, στην καλύτερη περίπτωση, ήταν υπηρέτρια της Θεολογίας. Επέζησε μέχρι και τον 18ο αιώνα, όταν η επιστήμη άρχισε πλέον να εξειδικεύεται και να παρατηρεί μισαλλόδοξα την παράδοση, όπως αυτή της Αστρολογίας, της Αλχημίας, της Ιπποκρατείου θεραπευτικής κ.ά.

Στην τεχνολογική εποχή μας, όταν γράφουμε ένα βιβλίο, το οποίο έχει ως θέμα κάποιον πνευματικό τομέα του αρχαίου ελληνικού κόσμου, τοποθετούμε παράλληλα και συγκρίνουμε αποσπάσματα έργων των Ελλήνων στοχαστών, οι οποίοι διακρίνονται, σύμφωνα με τις σημερινές απόψεις μας, από έναν επιστημονικό χαρακτήρα και παραμερίζουμε ασυζητητί το υπόλοιπο έργο τους. Η μέθοδος αυτή οπωσδήποτε μας οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα και περαιτέρω σε απόψεις σχετικά με την πνευματική δραστηριότητα των αρχαίων Ελλήνων, ένα γενικό γνώρισμα της οποίας είναι το να διατηρεί την ενότητα των διαφόρων αναζητήσεων και προβληματισμών, που εμείς διαχωρίζουμε με συστηματική επιμέλεια. Ιδιαίτερα σφάλουμε όταν πρόκειται για περιπτώσεις μυστικιστικών και φιλοσοφικών αναζητήσεων, οι οποίες συνδέονται με αυτές που αναφέρονται στα άστρα, στα στοιχεία της γης και στους ανθρώπους. Στην προϊστορική Ελλάδα, ο ίδιος άνθρωπος ήταν ταυτόχρονα γιατρός, φυσικός φιλόσοφος, φυσικός και αστρονόμος, ακόμα και ποιητής και μουσικός: ο συνδυασμός αυτός συνεχίστηκε διαμέσου των αιώνων, σε όλη την διάρκεια του Μεσαίωνα, μέχρι την εποχή που η ανάπτυξη των ιδιότυπων τεχνικών, η οποία απέρρευε από την γενική εξέλιξη της τεχνολογίας, αλλά όχι απαραίτητα και της γνώσεως, επέβαλε τις αντίστοιχες εξειδικεύσεις. Για να ερευνήσουμε, λοιπόν, τα ελληνικά στοιχεία της Αλχημίας,

8. Το Ον, δημιουργημένο από το συνδυασμό των τεσσάρων στοιχείων. Georg Gichtel, *Theosophia practica*, έκδ. 1898.

θα ακολουθήσουμε την συνήθη μέθοδο, θα ξεχωρίσουμε, δηλαδή, από το έργο των Ελλήνων στοχαστών της αρχαιότητας, τα στοιχεία εκείνα που συναντώνται συχνότερα στους αλχημιστές, λαμβάνοντας υπ' όψιν μας, ότι η λέξη «αλχημία» ποτέ δεν υπήρξε στην αρχαία Ελλάδα. Συναντούμε την λέξη «αλχημία» μόλις τον 5ο αιώνα, οπότε έχουμε και τους πρώτους καταλόγους αλχημιστών, από το απώτερο παρελθόν μέχρι εκείνη την εποχή, καταλόγους στους οποίους περιλαμβάνονται σχεδόν όλοι οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι, από τον Αναξίμανδρο έως τον Αρχέλαο. Αλλά και ο Πλάτων, παρόλο τον ιδεαλισμό του, και ενώ όλοι σχεδόν οι βασικοί του διάλογοι έχουν ως θέμα τους τον άνθρωπο, συνέθεσε τον *Τίμαιο*, στον οποίο έχει καταγράψει «τις γνήσιες αρχές των αλχημικών θεωριών». Το κείμενο αυτό, το οποίο φυσικά δεν αποτελεί την μοναδική τους πηγή, έχει μια αξιολογή σπουδαιότητα, εξαιτίας της δημοτικότητας που γνώρισε κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα. Ο λόγος είναι επειδή ακριβώς ήταν το μοναδικό μη-θρησκευτικό έργο που περιείχε μια κοσμολογία, και ίσως και γι' αυτό είχε επιτυχία, σχεδόν χωρίς προηγούμενο στην ιστορία των φιλοσοφικών έργων της αρχαιότητας. Από τις πρώτες του φράσεις ακόμα, πληροφορούμαστε ότι αυτό το έργο περιέχει διδασκαλίες που απευθύνονται

μόνο σε ακροατές ικανούς να αντιληφθούν την σημασία τους. Επικαλείται λοιπόν ο Τίμαιος την αναγκαιότητα του μυστικού: «το να ανακαλύψει κανείς τον πατέρα και Δημιουργό αυτού του Σύμπαντος είναι μεγάλο κατόρθωμα, κι όταν ακόμα τον ανακαλύψει, είναι αδύνατον να το κοινοποιήσει σε όλους» (28, β). Μπαίνοντας, λοιπόν, στο θέμα του, ο Τίμαιος ανάγει σε αρχή την ζωντανή φύση του Κόσμου, και για να στηρίξει το εγχείρημα αυτό, της αποδίδει μια συγκρότηση παρόμοια με αυτήν του ανθρώπου. Μας πληροφορεί ότι ο Δημιουργός έπλασε τον ορατό αυτό κόσμο, όμοιο με την εικόνα ενός αόρατου προτύπου, σε αρμονία με αυτό το οποίο αποτελεί αντικείμενο νόησης και στοχασμού (29, α), και έχοντας σκοπό να κατασκευάσει ένα Όλον προικισμένο με διάνοια και ζωή, «Διαμόρφωσε τον Κόσμο, αφού πρώτα έβαλε τον Νου μέσα στην Ψυχή και την Ψυχή στο Σώμα ... Έτσι λοιπόν πρέπει να πούμε ότι αυτός ο κόσμος, που είναι πραγματικά ένα ζωντανό ον, έμψυχο και προικισμένο με Νου, γεννήθηκε τέτοιο από την Πρόνοια του Θεού» (30, β, γ). Αυτή η τριπλή σύσταση του Κόσμου είναι μοναδική: «Ο Θεός, λοιπόν, αποφασίζοντας να πλάσει τον Κόσμο, έτσι που να μοιάζει όσο το δυνατόν περισσότερο με το ωραιότερο από τα νοητά όντα και με το ένα Ον (εικ. 8), το οποίο είναι τέλειο σε όλα, δημιούργησε ένα ζωντανό Ον, μοναδικό, αισθητό, που να έχει μέσα του όλα τα Όντα, τα οποία συγγενεύουν εκ φύσεως μαζί του» (30, δ).

Έχοντας έτσι καθορίσει την ομοιότητα του Οικουμηνικού Μακρόκοσμου με τον Ανθρώπινο Μικρόκοσμο, ο Τίμαιος, θέλοντας και να περιγράψει την σύσταση του Κόσμου, εισήγαγε την θεωρία των τεσσάρων στοιχείων. Η σύσταση αυτή πρέπει να αποτελείται από πυρ, για να είναι ορατή, και από γη, για να είναι στερεή. Όμως αυτά τα δύο αντίθετα στοιχεία είχαν ανάγκη από έναν δεσμό, κι αυτός ήταν το ύδωρ και ο αήρ: «ό,τι δηλαδή είναι το πυρ για τον αέρα, το ίδιο είναι και ο αέρας για το ύδωρ, και ό,τι ο αέρας για το ύδωρ, είναι το ύδωρ για τη γη» (31, β, 32, β).

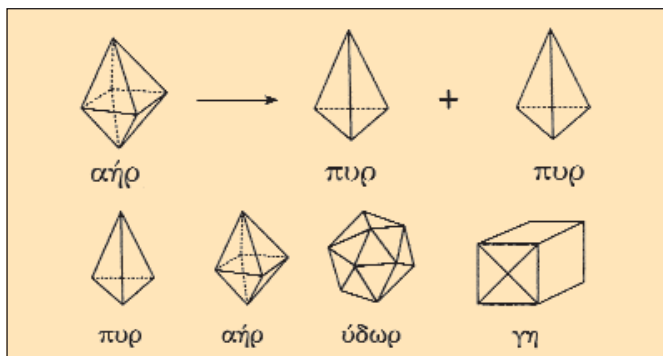
Ο Τίμαιος, έπειτα από μια μακροσκελή παρέκβαση περί Ψυχής (33-48), επανέρχεται στα στοιχεία για να εξηγήσει την προέλευσή τους. Έχοντας εξετάσει μέχρι τότε δύο είδη όντων, το Πρότυπο, είδος νοητό και αμετάβλητο, και το αντίγραφο του, το οποίο υπόκειται στην γέννηση και είναι ορατό, προσθέτει τώρα την Υποδοχή ως «την τροφό» κάθε γέννησης (49 α). Είναι αυτή ακριβώς η Υποδοχή που δεν μπορεί να εκφραστεί παρά με τις μορφές των στοιχείων πυρ, αήρ, ύδωρ, γη, οι αδιάκοπες μεταλλαγές των οποίων τα στερούν από κάθε χρονική διάρκεια, διότι το ύδωρ διαστελλόμενο γίνεται αέρας και όταν συμπυκνωθεί γη και ο αέρας, με την ανάφλεξή του, γίνεται πυρ (49 β, γ). Έτσι λοιπόν, όταν αντιλαμβανόμαστε τα στοιχεία, δεν είναι αυτά τα ίδια που διακρίνουμε, αλλά η υποδοχή τους, η οποία βρίσκεται εκεί, στην θέση τους. Περαιτέρω συγκρίνει «την υποδοχή με μια μητέρα, το πρότυπο με έναν πατέρα, και την διάμεση φύση με ένα παιδί» (50 α) (εικ. 9) ενώ παράλληλα διευκρινίζει ότι προς το παρόν πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας τρία γένη, «εκείνο το οποίο

γεννιέται, εκείνο μέσα στο οποίο αυτό γεννιέται, και εκείνο που καθ' ομοίωσή του γεννιέται το γεννώμενο» (50 γ, δ). Και η «υποδοχή» είναι τέτοια ώστε «να φαίνεται σαν φλόγα κάθε φορά το πυρωμένο μέρος της, ύδωρ το μέρος που έχει υγρανθεί, γη δε και αέρας εφόσον δέχεται τις αντίστοιχες εικόνες» (51, δ). Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά στο απόλυτο ον, στον χώρο όπου γεννιέται το σχετικό ον και σ' εκείνο που γεννιέται. Τρία πράγματα διαφορετικά, τα οποία γεννήθηκαν πολύ πριν τον ουρανό.

Ο Τίμαιος δεν αρκείται σε γενικότητες και συγκεντρώνει την προσοχή του στον «χώρο εκείνου που γεννιέται»: «η τροφός, λοιπόν, αυτού που γεννιέται, αφού υγρανθεί και πυρωθεί και δεχθεί τις μορφές της γης και του αέρα και αφού υποστεί όλα τα συνακόλουθα, φαίνεται ποικιλόμορφη στην όψη» (52, δ, ε). Ο Θεός όμως δεν δημιούργησε από το τίποτα: στηρίχθηκε πάνω σε κάτι, το οποίο προϋπήρχε, μια πρώτη ύλη του έργου του, που είναι το χάος, και που περιέχει ήδη αυτό που θα παρουσιαστεί σε λίγο. «Όταν άρχισε να τακτοποιείται το Σύμπαν, αρχικά, ο αήρ, το πυρ, το ύδωρ και η Γη, είχαν βέβαια μερικά ίχνη της δικής του μορφής, γενικά όμως βρίσκονταν στην κατάσταση, στην οποία είναι φυσικό να βρίσκεται κάθε πράγμα από το οποίο λείπει ο Θεός (ο αήρ και η γη – ύδωρ και πυρ, το γιανγκ και το γιν – αλληλοεξουδετερώνονται, όπου το τελικό ρ δείχνει ότι το ύδωρ και το πυρ είναι τέ-

9. Η Δημιουργία της Φιλοσοφικής Λίθου. J. D. Mylius, *Anatolia auri*, 1628.

10. Στερεομετρική απεικόνιση των τεσσάρων στοιχείων: πυρ, αἴρ, ὑδωρ, γῆ.

κνα του αέρος πρωτίστως –πατήρ– και της γαίας-μητρός). Σ' αυτά λοιπόν που ήσαν σε τέτοια φυσική κατάσταση έδωσε πρώτα ο θεός τις μορφές τους, με την ενέργεια των Ιδεών και των Αριθμών» (53, β).

Τα τέσσερα στοιχεία αποτελούν υλικούς όγκους, οι οποίοι ορίζονται από δύο ειδών ορθογώνια τρίγωνα, ισοσκελή και σκαληνά. Με τα ισοσκελή ορθογώνια τρίγωνα, μπορούμε να σχηματίσουμε μόνον ένα κανονικό πολυέδρο: τέσσερα επί τέσσερα σχηματίζουν τις τετράγωνες πλευρές ενός κύβου. Αντίθετα, το ωραιότερο τρίγωνο από τα μη ισοσκελή, που είναι το μισό ενός ισοπλεύρου τριγώνου ή το ένα έκτο του, αποδίδει τρία στερεά: το τετράεδρο, το οκτάεδρο και το εικοσάεδρο. Το πέμπτο πολυέδρο που έχει δώδεκα πενταγωνικές πλευρές, «ο θεός το χρησιμοποίησε όταν σχεδίασε την τελική διευθέτηση του Σύμπαντος» (54 α – 55 γ). Στον κύβο αντιστοιχεί η γῆ, στο τετράεδρο το πυρ, στο οκτάεδρο ο αἴρ, στο εικοσάεδρο το ὑδωρ (εικ. 10). Απ' αυτό τον γεωμετρικό συμβολισμό συνάγεται η δυνατότητα της μεταλλαγής από το ένα στο άλλο, των τριών τελευταίων στοιχείων. Για να γίνει αυτό, αρκεί να αναλυθούν σε έναν ορισμένο αριθμό τριγώνων, τα οποία εν συνεχεία θα συναρμολογηθούν σε διαφορετικά πολυέδρα ή και σε ένα μόνο. Ο Τίμαιος μας παραδίδει ακόμα και τον τύπο της αντιστοιχίας: ένα σώμα ὑδατος μπορεί να δώσει ένα πυρός και δύο αέρος και ούτω καθεξής (56 δ).

Ποτέ όμως δεν μπορούμε να εξαγάγουμε από τη γῆ κάτι άλλο, εκτός από γῆ, επειδή τα ορθογώνια ισοσκελή τρίγωνα που την αποτελούν δεν μπορούν να παραγάγουν τίποτε άλλο. Μ' αυτή την μοναδική εξαίρεση, λοιπόν, έχουμε τώρα στην διάθεσή μας ένα θεωρητικό μέσο, μια δυνατότητα για την μεταμόρφωση των υλικών σωμάτων, την μετουσίωση του ενός σε κάποιο άλλο με την μέθοδο της ανάλυσης και της σύνθεσης. Ο Τίμαιος, παρόλο που το επισημαίνει αυτό (56γ-57δ), δεν προχωρεί σε κανένα περαιτέρω συμπέρασμα για τα έργα, τα οποία θα μπορούσαν να κάνουν οι άνθρωποι, μολονότι αναφέρει ως παράδειγμα την διαδικασία της τήξεως των σωμάτων (57ε-61γ).

Σε αυτό το σημείο έχουμε βρεθεί σε μια καθαρά αληθινή πραγματεία και απλώς πρέπει να προσθέσουμε στο

σχήμα της θείας ή και φυσικής δημιουργίας των σωμάτων την ιδέα ότι ο άνθρωπος μπορεί να αντικαταστήσει την δράση της φύσης με την δική του δράση. Όμως, ο Τίμαιος παρακάμπτει κάτι τέτοιο, παρόλο που είναι εμφανές σε όλη την ανάπτυξη του κειμένου, και συνοψίζοντας τις ιδέες του (69) προσθέτει ότι ο θεός, για να εξαγάγει τα στοιχεία του αρχέγονου Χάους, εισήγαγε αναλογίες, δηλαδή «κανονικές σχέσεις και ένα κοινό μέτρο» (69β). Θέτει κατ' αυτόν τον τρόπο την θεμελιακή ιδέα του μέτρου, όχι όμως και την σύγχρονη «έννοια» της σύγκρισης με κάποια αυθαίρετη μονάδα, αλλά εισάγει τα απλά κλάσματα των Πυθαγορείων χρησιμοποιώντας τους αριθμούς.

Οι νέες φιλοσοφικές σχολές του Δ' και Γ' αιώνα π.Χ.

Ύστερα από τον Πλάτωνα, μεγάλος φιλόσοφος ο οποίος άφησε εποχή ήταν ο αρχικά μαθητής του Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης (383-322 π.Χ.). Πραγματικός γίγας της σκέψης που έγραψε πολλά και ασχολήθηκε όχι μόνο με την φιλοσοφία και την πολιτειολογία αλλά και με άλλες επιστήμες. Ο Αριστοτέλης δεν ακολούθησε τον Πλάτωνα ούτε στην φιλοσοφία ούτε στην πολιτειολογία, αλλά επανήλθε στην έρευνα του φυσικού κόσμου, τόσο ώστε η φιλοσοφία του είναι πρωτίστως απόλυτα φυσική φιλοσοφία. Ο Αριστοτέλης (εικ. 11) με τα ταξίδια του προφανώς βρήκε την ευκαιρία να μελετήσει βαθιά όχι μόνο τις διάφορες θεωρίες των Ιώνων φιλοσόφων (Θαλή, Ηρακλείτου, Αναξίμανδρου, Αναξίμενη), καθώς και των Εμπεδοκλή και Δημόκριτου κ.λπ.) για την αρχή και την γένεση του κόσμου, μα και την ανατολική φιλοσοφία. Η πολυμέρεια, η πολυμάθεια και η εγκυκλοπαιδική του κατάρτιση μπορεί να εξηγηθεί μόνο με την συγκέντρωση από αυτόν τον ίδιο εντυπωσιακού όγκου συγγραμμάτων, επιστημονικού χαρακτήρα ελληνικών και ξένων (αιγυπτιακών, ασσυριακών κ.λπ.). Ο Αριστοτέλης, όπως και ο Πλάτων, ξεκινά από τις ιδέες, όχι όμως ως υπερβατικά όντα έξω από την ύλη αλλά μέσα σε αυτήν ως εσωτερική ορμή ή ενεργητική αρχή. Είναι αυτή η εντελέχεια, η οποία δίνει στην ύλη την τέλεια μορφή της. Έτσι η Ιδέα που ο Αριστοτέλης ονομάζει είδος είναι ο τελολογικός σκοπός των υλικών πραγμάτων, όταν πλέον μορφή και ύλη αποτελούν μαζί την ουσία. Την σκοπιμότητα, την οποία ο Σταγειρίτης αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει στην φύση την ανάγει σε μια *πρώτη θεϊκή αρχή*. Έτσι σε μια κοσμοθεωρία ξεκάθαρα *τελολογική* ο Αριστοτέλης αναπτύσσει ως την σημαντικότερη ίσως κεντρική ιδέα της φιλοσοφίας του, την ιδέα της ανεξίτητης του κόσμου, της οργανικής αναπτύξεως, της αναπτύξεως των κρατικών μορφών κ.λπ. Η ανέλιξη (ίσως σπειροειδούς μορφής) είναι γι' αυτόν μια εξέλιξη από το ατελές στο τέλειο και από το γενικό στο μερικό. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται ρητά και συχνά από τους Έλληνες αλχημιστές των πρωτοχριστιανικών χρόνων, για τον οποίον, όπως φαίνεται, έτρεφαν μεγάλη εκτίμηση. Το χειρόγραφο 2327 (φ. 110) της Βιβλιοθήκης της Λυόν, αναφέρει ότι: «τέσσερα είναι τα αίτια κατά τον φυσικόν Αριστοτέλην». Οπωσδήποτε ο Πλά-

των και ο Αριστοτέλης έχουν τεθεί επικεφαλής των οικουμενικών αληθισμών, χωρίς όμως να αναφέρεται και κάποιος έργο τους, όπως γίνεται στους αραβικούς καταλόγους. Έτσι, στο μεσαιωνικό έργο *De secretiozi Aegyptiorum Philosophia* καταγράφονται πραγματικά αληθικά συγγράμματα, τα οποία οι Άραβες αποδίδουν στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Όμως τα κείμενα στο *Theatrum Chemicum* είναι καθαρά αραβικής προελεύσεως. Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι υπάρχει αραβικό κείμενο το οποίο φέρεται ως μετάφραση μιας μονογραφίας του Αριστοτέλη, υπό τύπον επιστολής προς τον Μέγα Αλέξανδρο «περί χυμευτικής» και στα αραβικά «περί Αληθμίας». Το σύγγραμμα αυτό του Αριστοτέλη σωζόταν στα ελληνικά έως την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Το 618, το έργο αυτό μεταφράστηκε στην συριακή γλώσσα από τον μοναχό Ιωάννη της Νισίβης, υπό την επίβλεψη του νεστοριανού επισκόπου Νισίβης Ελιγιά μπαρ Σιναγιά (Eliyya bar Shinaya). Το ότι υπάρχει πράγματι η συριακή αυτή μετάφραση επιβεβαιώνεται σε υπόμνημα του επίσης νεστοριανού επισκόπου Νισίβης, Αλντισά μπαρ Μπρίκα

(Aldisha bar Brika). Δυστυχώς δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για το κείμενο αυτό στα συριακά ή τα αραβικά, όμως, είναι πολύ πιθανόν παρόμοια χειρόγραφα να σώζονται ακόμα μέχρι σήμερα σε ορθόδοξες ή μονοφυσικές χριστιανικές μονές της Μέσης Ανατολής (Σινά, Αιγύπτου και Ιορδανίας) αλλά και της Αιθιοπίας.

Και μετά τον θάνατο του Αριστοτέλη, η φιλοσοφία του διατήρησε πολλούς οπαδούς. Η Σχολή του, αν και την πολεμούσαν οι Πλατωνικοί, οι Στωικοί και οι Επικούρειοι, εξακολουθούσε να έχει μαθητές και να επηρεάζει την ελληνική σκέψη. Οι μαθητές και διάδοχοί του Θεόφραστος, Δικαίαρχος και Αριστόξενος οργάνωσαν περαιτέρω την φυσική επιστημονική έρευνα και διεύρυναν τις μέχρι τότε γνώσεις φυσιογνωσίας, πολύ περισσότερο επειδή με τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου είχε συγκεντρωθεί πολύ και αξιόλογο υλικό. Αν και δεν ήταν φανερά αθεϊστές, ωστόσο έμμεσα αρνούσαν την ύπαρξη υπερφυσικών δυνάμεων, όπως και ο Επίκουρος. Ο Δικαίαρχος δίδασκε «πως δεν υπάρχει γενικά κανένα πνεύμα ... όλη αυτή η δύναμη με την οποία δρούμε και αισθανόμεθα είναι ισομοιρασμένη και εντός όλων των υλικών ζωντανών σωμάτων και αχώριστη από αυτά» (Κικέρων, *Tusc.* I, 21). Αλλά και ο Στράτων, ο οποίος διηύθυνε τη Σχολή από το 287 π.Χ., υποστήριζε πως «όλη η θεϊκή δύναμη περικλείεται μέσα στη φύση, η οποία περιέχει και τις αιτίες της γεννήσεως, αυξήσεως και ελαττώσεως αλλ' όμως στερείται από κάθε αίσθηση μα και μορφή» (Κικέρων, *De deor. nat.* I, 35) και τόνιζε ακόμα πως τον κόσμο δεν τον έφτιαξαν οι θεοί αλλά: «Όλα όσα υπάρχουν, ή συντελούνται, έγιναν ή συντελούνται χάρις στις φυσικές δυνάμεις της βαρύτητας και κινήσεως» (Κικέρων, *Acad.* II, 38).

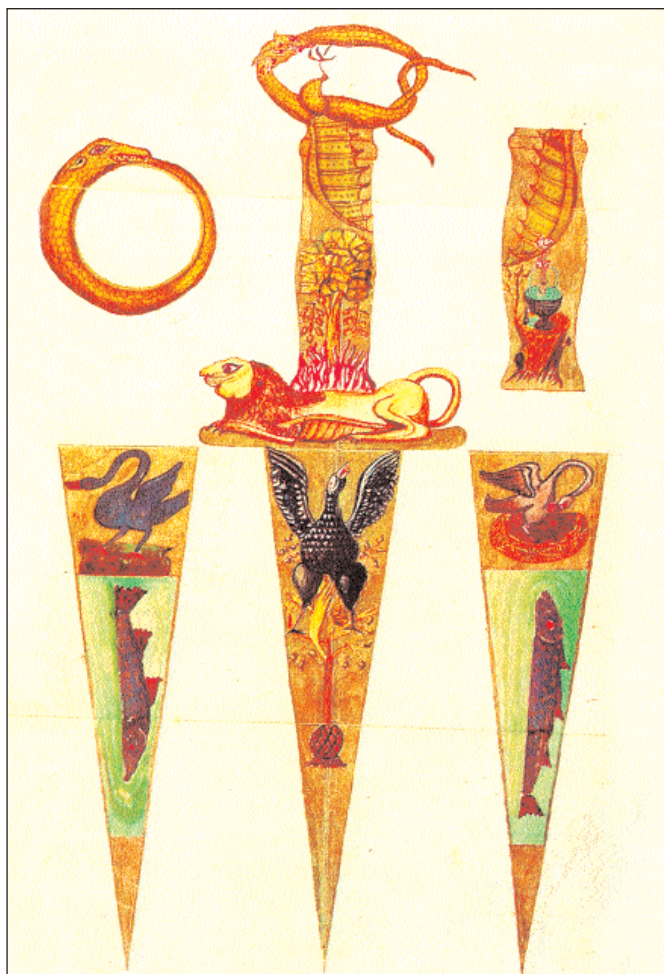
Η κυνική φιλοσοφία

Ένας από τους πρώτους Κυνικούς φιλοσόφους θεωρείται ο Αντισθένης (404-365 π.Χ.), τον οποίο μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως «φιλόσοφο» των εξαθλιωμένων μικροαγροτών και τεχνιτών όχι μόνο της Αττικής μα και όλης της λεκάνης της Ανατολικής Μεσογείου. Έτσι, οι οπαδοί και οι μαθητές του δεν ήταν μόνο Αθηναίοι αλλά προήρχοντο από κάθε ελληνική και μεσογειακή γωνιά. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που το κύριο χαρακτηριστικό της Κυνικής Σχολής ήταν ότι οι δάσκαλοι της γύριζαν από πόλη σε πόλη διακηρύσσοντας με φανατισμό τις ιδέες τους. Ο Αντισθένης και οι πλέον πιστοί μαθητές του, όπως ο Διογένης από την Σινώπη και ο Κράτης ο Θηβαίος, δίδασκαν βασικά την περιφρόνηση του πλούτου και με τον τρόπο ζωής τους αποδείκνυαν πως εφάρμοζαν ό,τι δίδασκαν.

Ζούσαν δηλαδή ασκητικά, με μεγάλες στερήσεις, μη δεχόμενοι κοινωνικές διακρίσεις και περιφρονώντας κάθε είδους εργασία. Η μεγαλύτερη αρετή, κατ' αυτούς, ήταν η *αυτάρκεια*, το να περιορίζεται κανείς μόνο σε εκείνο που έχει, και η καρτερία, να υπομένει δηλαδή κανείς τα πάντα. Απόρροια της ασκήσεως αυτών των αρετών θα ήταν η επάνοδος των αν-

11. Ο Αριστοτέλης σε μικρογραφία του 15ου αιώνα.

12. Αλχημιστικά σύμβολα που εκφράζουν τη μυστικιστική αναγέννηση του ανθρώπου. 18ος αι.

θρώπων στον πρωτόγονο βίο, στην απλή νομαδική ζωή, μακριά από τις καταραμένες πόλεις όπου βασιλεύουν η ακολασία και η ανηθικότητα. Το ίδιο θα δούμε, μερικούς αιώνες αργότερα, να διδάσκει και ο Δίων Χρυσόστομος (VI λόγος, 24-34), όταν υποστήριζε το να ξαναγυρίσουν οι άνθρωποι στην πρωτόγονη περίοδο, γιατί τότε ούτε στάσεις (κοινωνικές επαναστάσεις) θα γίνονται μα ούτε και αρρώστιες θα υπάρχουν!

Στα χρόνια των Κυνικών φιλοσόφων εμφανίστηκαν δύο νέοι φιλόσοφοι, ο Επίκουρος και ο Ζήνων, οι οποίοι ίδρυσαν δικές τους σχολές και επηρέασαν την ελληνική σκέψη με την διδασκαλία τους. Ο Επίκουρος (341-270 π.Χ.) διδάχθηκε πολύ νωρίς την Ιωνική φιλοσοφία, από τον δάσκαλό του Ναυσифάνη στην νήσο Τέω, μαζί με τις ιδέες του Δημόκριτου του Αβδηρίτη, του οποίου ο Επίκουρος υπήρξε συνεχιστής και εκλαϊκευτής, συμπληρώνοντας όμως την υλιστική δημοκρίτεια φιλοσοφία. Γι' αυτόν ο υλισμός αναζητούσε ηθικούς σκοπούς αποβλέποντας στην επίτευξη μιας ήσυχης ζωής του ατόμου, εξ ου και δίδασκε πως το πλέον μεγάλο αγαθό βρίσκεται στην ψυχική ηδονή.

Παράλληλα, την ίδια εποχή, ο Ζήνων ο Κιτιεύς, γεννημένος στην Κύπρο το 334 π.Χ., ιδρύει στην Αθήνα την Στωική

Σχολή. Ο Κύπριος φιλόσοφος, αντίθετα με τον Πλάτωνα, δεχόταν ότι στον κόσμο υπήρχαν δύο αρχές: η ουσία ως πάσχουσα ύλη και ο λόγος ως Ειμαρμένη, ο οποίος λόγος είναι το πρωταρχικό στοιχείο γιατί περνά μέσα από την ύλη και ενεργεί πάνω σ' αυτή (Διογ. Λαέρτ., VIII, 136).

Έτσι, εφόσον η Ειμαρμένη είναι η θεία πρόνοια που κυβερνά το Σύμπαν, η ανθρώπινη θέληση δεν έχει καμία ουσιαστική αξία και το μοιραίο αποτέλεσμα της κοσμοθεωρίας των Στωικών ήταν η παθητική αναμονή και η εγκαρτέρηση. Ο αντικειμενικός ιδεαλισμός της Πλατωνικής φιλοσοφίας έχει πλέον παραμεριστεί εντελώς και ο Στωικισμός, προσαρμοσμένος στις γύρω του νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, πήρε τον τύπο μιας φιλοσοφίας, η οποία στο βάθος ήταν ένας υλιστικός μονισμός (Διογ. Λαέρτ., VII, 137, 139, 142, 148 και Στοβ. Εκλ., I, 5). Διάδοχος του Ζήνωνος ήταν ο Κλεάνθης (304-233), ο οποίος συμπλήρωσε σε πολλά την διδασκαλία του ιδρυτή της Σχολής, ενώ άλλοι σημαντικοί μαθητές του ήταν ο Περσαίος, ο Αρίστων, ο Σφαίρος, ο οποίος έγινε δάσκαλος του ονομαστού βασιλέως της Σπάρτης Κλεομένου, ο Άρατος και ο Χρύσιππος.

Ο δυισμός της Αλχημίας

Δύο βασικές σχολές εμφανίζονται στην φιλοσοφία της Αλχημίας. Στην πρώτη ανήκουν οι αλχημιστές που υποστηρίζουν ότι όλα τα μέταλλα προήλθαν αρχικά από ένα απλό διάλυμα και ότι μπορούν να μετατραπούν σε χρυσό με την τέχνη της Αλχημίας. Στην δεύτερη, ανήκουν οι ανώτεροι αλχημιστές ή μυστικιστές, οι οποίοι αντελήφθησαν ότι στις αρχές και στις εντολές της Ερμητικής τέχνης κρύβεται ένα εξοχο σύστημα πνευματικής φιλοσοφίας που έχει άμεση σχέση με την πνευματική αναγέννηση του ανθρώπου (εικ. 12).

Οι απλοί αλχημιστές βεβαιώνουν ότι η ουσία του χρυσού ή του αργύρου μπορεί να εξαχθεί και να γίνει ένα αραιό βάμμα με το οποίο είμαστε σε θέση να εμποτίσουμε τα ταπεινά μέταλλα, όπως είναι ο χαλκός και ο μόλυβδος, και να τα μετατρέψουμε σε χρυσό και άργυρο. Οπωσδήποτε, ο χαλκός είναι πλέον κατάλληλος για το βάμμα του χρυσού και ο μόλυβδος για το βάμμα του αργύρου, όπως υποδεικνύουν και τα χρώματά τους. Παράλληλα, αυτή η ουσία του χρυσού, εάν στερεοποιηθεί δι' εξαχνώσεως, δίνει ως τελικό προϊόν μια κόκκινη «σκόνη», η οποία εάν διαλυθεί αλχημικά στον υδράργυρο θα τον μετατρέψει σε χρυσό, διότι όπως ανέκαθεν υποστηριζόταν στην Αλχημεία, όλα τα μέταλλα στη γη προέρχονται από τον υδράργυρο και έτσι αυτός είναι η πρώτη ύλη για όλα τα μέταλλα. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Αβικέννα, τον 12ο αιώνα: «όπως ο πάγος ο οποίος θερμαινόμενος γίνεται νερό, είναι βέβαιο ότι προέρχεται από το ύδωρ, έτσι όλα τα μέταλλα μπορούν να μετατραπούν σε υδράργυρο, πράγμα που σημαίνει ότι προέρχονται από αυτόν». Παρόμοια είναι η υπόσταση όλων των μετάλλων: είναι όπως το νερό, το οποίο εξαιτίας της ομοιογένειάς του εμποτίζει τα φυτά και τα ζώα και δέχεται τις ιδιότητες των πραγμάτων που βράζονται

σε αυτό. Έτσι τελικά ο χρυσός δεν είναι τίποτε άλλο παρά υδράργυρος στερεοποιημένος με θείο, διότι ο κάθε διαλύτης διαφέρει από το διάλυμα μόνο στην αναλογία και στον βαθμό αποσύνθεσης, όχι όμως στην ύλη, αφού η φύση έχει σχηματίσει το ένα από το άλλο, χωρίς καμιά προσθήκη, και με μια διαδικασία εξίσου απλή και θαυμάσια βγάζει τον χρυσό από τον υδράργυρο.

Από μυστικιστική άποψη, παραδοχές όπως οι ως άνω είχαν γίνει αποδεκτές στα τέλη του 19ου αιώνα από επιστήμονες όπως ο φυσικός και νομπελίστας σερ Γουίλιαμ Κρουκς και ο επίσης φυσικός και συνεργάτης του λόρδος Κέλβιν, σύμφωνα με τους οποίους η πρώτη ύλη ή μητρική ουσία βρίσκεται στην βάση όλων των τροποποιήσεων της ύλης και είναι υπεύθυνη για την δημιουργία των στοιχείων. Ειδικά ο Κρουκς είχε την άποψη ότι είναι επιστημονικώς δυνατόν να πάρουμε χαλκό ή οποιοδήποτε άλλο μέταλλο, να το διαλύ-

σουμε στο πρωταρχικό στοιχείο από όπου έχει διαφοροποιηθεί, και στην συνέχεια να το στρέψουμε προς την κατεύθυνση της δημιουργίας χρυσού. Η αλχημική ιδέα είναι πως όλα τα μέταλλα, όπως και κάθε υλικό σώμα, προέρχονται από την πρωταρχική ύλη και στην πραγματικότητα είναι απλές τροποποιήσεις της, και μπορούν να μετατραπούν αμοιβαία. Σ' αυτή την περίπτωση, το μοναδικό μέσον είναι ο υδράργυρος ο οποίος είναι το πηγμένο διάλυμα αυτής της μητρικής ουσίας (εικ. 13).

Οι αλχημιστές υποστηρίζουν ότι ο χρυσός δεν είναι τίποτε άλλο από υδράργυρο, ο οποίος έχει αποσυντεθεί τέλεια στα έγκατα της γης όπου έρχεται σε επαφή με το θείο, που τον πήζει και τον αποσυνθέτει με την δική του θερμότητα, ο χρυσός

13. Η μήτρα, από μικρογραφία του 12ου αιώνα. Hildegard von Bingen, *Scivias*.

14. Στην χαλκογραφία αυτή οι κύβοι συμβολίζουν την Πρώτην Ύλην, η οποία βρίσκεται παντού, στη γη, στα βουνά, στον αέρα, στα ύδατα. M. Maier, *Atalanta fugiens*, 1618.

δηλαδή δεν είναι τίποτα περισσότερο από ώριμος υδράργυρος, ο οποίος είναι η κοινή βάση όλων των μετάλλων. Οι αλχημιστές δεν υποστηρίζουν ότι γνωρίζουν τι είναι τα μέταλλα, ούτε και με ποια διαδικασία δημιουργούνται από την φύση, αλλά γνωρίζουν ότι αρχικά όλα τους προήλθαν από την ίδια ομοιογενή και συμπαντική ουσία, η οποία ονομάζεται πρώτη αρχή, ή αιθέρ ή πρώτη ύλη ή Ακάσα ή Primum Ens κ.λπ.

Οι αρχές της Αλχημίας έχουν μια δυαδική εφαρμογή, την πνευματική και την γήινη. Αυτές οι δύο αντιπροσωπεύονται από το τρίγωνο και το τετράγωνο ή την πυραμίδα και τον κύβο ή από την τετράγωνη πυραμίδα, όταν συνδυάζονται μεταξύ τους. Αυτή η τελευταία έχει τετράγωνη βάση, της οποίας το εμβαδόν είναι ίσο με αυτό ενός κύκλου, του οποίου η ακτίνα είναι ίση με τον κατακόρυφο άξονα της πυραμίδας, ακριβώς όπως η γνωστή σε όλους πυραμίδα του Χέοπος, η οποία κατασκευάστηκε και για να εκφράσει αυτή την ένωση πνεύματος και ύλης. Περαιτέρω, η Αλχημία μάς διδάσκει ότι τα υλικά στοιχεία είναι αμοιβαίως μετατρέψιμα, πως το ένα στοιχείο υπερισχύει πάνω στα άλλα, σε κάθε περίπτωση διαφορετικού υλικού σώματος. Τα τέσσερα στοιχεία, ο συνδυασμός των οποίων δημιουργεί όλα τα σώματα, είναι ο Αήρ, η Γη, το Πυρ και το Ύδωρ, και έκαστο έχει τη βασική του ιδιότητα, δηλαδή –κατά σειράν– ψυχρότητα, ξηρότητα, θερμότητα και υγρότητα. Τα δύο στοιχεία από αυτά είναι ελαφρά, ο Αήρ και το Πυρ, και τα άλλα δύο βαριά, η Γη και το Ύδωρ. Η ουσία όλων των μετάλλων είναι ο ζωντανός υδράργυρος (που πρέπει να διακρίνεται από τον κοινό υδράργυρο). Σε αυτόν η φύση προσθέτει θείο και άλας, και αυτά αποσυντιθέμενα παράγουν, σε συνάρτηση με τις αναλογίες, με τις οποίες συνδυάζονται, όλα τα μέταλλα και τα ορυκτά, τα οποία κα-

15. Η διάλυση του μολύβδου-Κρόνου. S. Trismosin, *Splendor Solis*, 16ος αι.

τατάσσονται σε διαφορετικά είδη λόγω των ποικίλων ιδιοτήτων τους. Ο χρυσός, φερ' ειπείν, είναι ένα τέλειο υλικό σώμα, από καθαρό, αγνό κόκκινο υδράργυρο και από καθαρό στερεοποιημένο κόκκινο, άφλεκτο, θείο, μαζί με ελάχιστη ποσότητα αυτού που οι αλχημιστές ονομάζουν πρώτη ύλη (εικ. 14). Μπορούμε δηλαδή να επιταχύνουμε την φυσική διαδικασία παρασκευής χρυσού σε έναν μικρό κλίβανο, όπως αυτή συντελείται στα έγκατα της γης, εφαρμόζοντας τον τύπο:

πρώτη ύλη

ψήγματα χρυσού – κόκκινος υδράργυρος – κόκκινο θείο χρυσός

Όσον αφορά στην πρώτη ύλη, τα αρχαία ερμητικά βιβλία την υποδεικνύουν: «Ψάξτε να βρείτε την Πρώτην Ύλην ανάμεσα στις πιο ευτελείς: στα απόβλητα τα οποία οι άνθρωποι ποδοπατούν καθημερινώς». Αυτός ήταν ο συνήθης αφορισμός των δασκάλων του Ερμητισμού.

Η μεγάλη ευκολία με την οποία οι γραφές των αρχαίων αλχημιστών επιδέχονται διάφορες ερμηνείες οφείλεται στο αινιγματικό και γριφώδες ύφος τους. Όπως αντιλαμβανόμεθα από την ανάγνωση του κειμένου που ακολουθεί, το οποίο είναι ένα τυπικό, σύνθημα απόσπασμα αλχημικού έργου, η μη άρρητος γνώση των σε πρώτο επίπεδο φράσεων του κειμένου εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε επικίνδυνες παρερμηνείες: «Όταν η ψυχή του χρυσού χωριστεί από το σώμα του ή, με άλλα λόγια, όταν το σώμα διαλυθεί, το σώμα της Σελήνης πρέπει να διαβραχεί από το κατάλληλο ρευστό ή να αντανάκλασει σε

αυτό, και η διαδικασία αυτή πρέπει να επαναληφθεί όσες φορές κριθεί αναγκαίο, δηλαδή μέχρις ότου το σώμα (της Σελήνης) μαλακώσει, εξαγιστεί, λιώσει, διαλυθεί και πήξει. Αυτό δεν γίνεται με κοινή φωτιά, αλλά με το πυρ των Σοφών και πρέπει να διαπιστωθεί ότι τίποτε δεν έχει μείνει αδιάλυτο. Γιατί αν η Σελήνη και η Γη δεν είναι κατάλληλα προετοιμασμένες και ολότελα κενές από την ψυχή τους, δεν θα είναι σε θέση να δεχτούν το Ηλιακό Σπέρμα. Όσο πιο τέλεια καθαρίζεται η Γη, από τις ακαθαρσίες της και από τον γήινο χαρακτήρα της, τόσο πιο αποτελεσματική είναι η στερεοποίηση του ενζύματός της. Αυτή η Γη, ή Σελήνη των Σοφών, είναι ο κορμός που πάνω του μπολιάζεται το Ηλιακό Κλαδί των Σοφών. Αυτή η γη με το νερό της σαπίζει και εν συνεχεία καθαρίζεται γιατί η Θερμότης ενεργώντας πάνω σε μια ξερή ουσία προκαλεί την λευκότητα. Το Αζώθ και το Πυρ ξεπλένουν τη γη και απομακρύνουν τη θολότητά της». Το κλειδί για την ερμηνεία ενός αλχημικού κειμένου είναι ο Μεγάλος Διαλύτης, ο οποίος κατά παράδοση απεικονίζεται με την παράσταση της εικόνας 15.

Philosophers, Mystics and Alchemists in Antiquity

The alchemistic theories originate from the doctrines of the Ionian, the Pythagorean and the Platonic School of Philosophy. The objective of the ancient Greek Mysteries, that is the spiritual and material perfection, coincides with the ultimate goal of the “divine and sacred art” of the alchemists. There is a close connection between the “irrational” content of Alchemy and the magic conception of the ancient metallurgists who worshiped Mother Earth, since the ores, according to their belief, would ripe in the earth’s bosom alike embryos in the human or animal body. In Greek antiquity, the prehistoric, most sacred doctrines of the Mysteries were integrated with Demeter and the cult of Earth. Therefore, the knowledge of the Greek Mysteries outlines the course of the alchemist in his practice in which his own “psychic embodiments” also participate.

The principles of Alchemy have a dual application, the earthly and the spiritual, and its philosophy comprises two major schools: the one is represented by the alchemists who argued that all metals can be transmuted to gold; the other, by the superior alchemists or mystics who attested that man’s spiritual renaissance can be achieved through the effective philosophical system that is hidden in the principles and commandments of Hermetic Art.

One should wonder how Alchemy, the only one to outlive the Mysteries, managed not only to survive through the intolerant years of Christian Byzantium, but also to be metamorphosed into the supreme Christian procedure of transubstantiating bread and wine into the body and blood of Christ.